

GÖMBÖC-VÍZIÓK

(avagy *A kis gömböc* című népmese interpretációs lehetőségei)

JELIGE: Boszorkány

TARTALOMJEGYZÉK

BEVEZETŐ RÉSZ	3
A KIS GÖMBÖC CÍMŰ NÉPMESE NÉPRAJZI MEGKÖZELÍTÉSE	4
A falánk szörny	4
A kis gömböc 1	4
A kis gömböc 2	4
A KIS GÖMBÖC VAGY A GÖMBÖC	6
A GÖMBÖC, MINT GÖMB FORMA A GEOMETRIÁBAN	8
A GÖMB FORMA, MINT KÉPZŐMŰVÉSZETI PROBLÉMA	9
ZÁRSZÓ	10
FELHASZNÁLT IRODALOM.....	11

1. Berze Nagy, János (1957): *Magyar népmesetípusok I.*, Pécs: Baranya Megye Tanácsának Kiadása 451. oldal
2. Kovács, Ágnes; Benedek, Katalin (1990): *A magyar formulamesék katalógusa*, Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport 105.-106. oldal
3. Hans-Jörg Uther (2004): *The types of international folktales*, Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia Academia Scientiarum Fennica 521.-522. oldal
4. Guy de Maupassant (1973): *Gyöngy kisasszony*, Bukarest: Kriterion Könyvkiadó 67. oldal

BEVEZETŐ RÉSZ

A kis gömböc című népmesét górcső alá vetve könnyedén megállapítható, hogy ebben a szövegben nem csupán a lecsupaszított fabula válik fontossá, ugyanis itt ennél sokkal többről van szó. S ez a többlet, melyre az első mondatban utaltam, éppen abban mutatkozik meg, hogy ez a mese többféleképpen interpretálható, sokféle szemszögből interpretálható. Dolgozatom *A kis gömböc* című népmese néprajzi megközelítésével, *A gömböcfiú* című erdélyi cigány mese és *A kis gömböc* című népmese összehasonlításával, Guy de Maupassant *Gömböc* című novellájával, valamint a gömb(öc) gödeli–escheri megközelítésének problémájával foglalkozik.

1. Berze Nagy, János (1957): *Magyar népmesetípusok I.*, Pécs: Baranya Megye Tanácsának Kiadása 451. oldal
2. Kovács, Ágnes; Benedek, Katalin (1990): *A magyar formulamesék katalógusa*, Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport 105.-106. oldal
3. Hans-Jörg Uther (2004): *The types of international folktales*, Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia Academia Scientiarum Fennica 521.-522. oldal
4. Guy de Maupassant (1973): *Gyöngy kisasszony*, Bukarest: Kriterion Könyvkiadó 67. oldal

A KIS GÖMBÖC CÍMŰ NÉPMESE NÉPRAJZI MEGKÖZELÍTÉSE

A *kis gömböc* című népmese a vajdasági népmesék sorában nem található meg, a magyar népmesék között azonban kimagasló helyet foglal el. A legkorábbi gyűjtési adatok szerint azonban nem *A kis gömböc*, hanem *A falánk szörny* cím alatt vált ismertté ez a mese. A fabula köré épülő szüzsé korszakonkénti formálódása és átalakulása a következőképpen vázolható fel:

A *falánk szörny* – „Falánk szörny mindenkit felfal, ki útjába kerül. A szörnyet megölik, gyomrát felhasítják, s az elnyelt emberek, állatok megszabadulnak.”¹

A *kis gömböc* – „Asszony legidősebb leányát a gömböcért küldi a padlásra. Ezt a gömböc elnyeli. Így tesz még a középső és a legfiatalabb leánnyal, az anyával, apával, ezek alatt a kötélről leszakad s gurulása közben elnyel még egy csomó kaszást s egy regiment katonát. Egy hídról leesik, szétreped, s az elnyelték kijönnek belőle.”¹(Arany László, 1862)

A *kis gömböc* – „A malacot megölik, s gömböcét a padlásra kötik, a legnagyobb leány le akarja hozni, de a gömböc bekapja. Így a leány után menő középső, legkisebb leányt, az anyát s apát. A teher alatt a madzag leszakad, a gömböc az utcára gurul, s elnyel egy csoport kaszás embert, egy regiment katonát. Végül egy kis kanász gyereket akar bekapni, ki bicskájával falatozik. Ennek bicskája szájában megakad; kihalítja; amit elnyelt, mind kijön belőle. A gömböcöt ott hagyják.”¹ (Török Károly, 1872)

A *kis gömböc* című népmese megtalálható a Magyar Népmesekatalógusban is, mégpedig a 2028B^x szám alatt. Ott a következőképpen foglalják össze a mese tartalmát:

1. Berze Nagy, János (1957): *Magyar népmesetípusok I.*, Pécs: Baranya Megye Tanácsának Kiadása 451. oldal
2. Kovács, Ágnes; Benedek, Katalin (1990): *A magyar formulamesék katalógusa*, Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport 105.-106. oldal
3. Hans-Jörg Uther (2004): *The types of international folktales*, Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia Academia Scientiarum Fennica 521.-522. oldal
4. Guy de Maupassant (1973): *Gyöngy kisasszony*, Bukarest: Kriterion Könyvkiadó 67. oldal

„A kis gömböc sorra elnyeli a gazda három leányát, feleségét, végül magát a gazdát, akik mind azért mentek fel a padlásra, hogy a kis gömböcöt lehozzák és megegyék. A nagy súlytól elszakad a madzag, a kis gömböc legurul a létrán, kigurul a házból az országútra. Ott felfal egy csapat napszámost, egy regiment katonát és egy csorda disznót a kis kanással együtt. A kanász kezében nyitott bicska van, azzal felhasítja a gömböcöt s mindnyájan kísétálnak belőle.”²

A *kis gömböc* című népmese megtalálható a Világ Népmesekatalógusban is a 2028B^x szám alatt, s érdekes, hogy a fabula köré épülő szüzsé hogyan változik. ³

A különféle időszakokban végzett gyűjtések összehasonlítása során megfigyelhető, hogy hogyan formálódik a szüzsé, s miként változik s bővül ki a történet. Ezirányú kutatásom során egy fajta időbeli rendetlenséget véltem felfedezni a történetben, ugyanis míg külső megfigyelőként tapasztalható az idő előrehaladása, hiszen a gömböc egymás után, szabályos sorrendben kapja be, nyeli el a szereplőket, addig a már bekapott szereplők szemszögéből egyfajta álló, pangó idő figyelhető meg, mindaddig míg a gömböc leszakadása be nem következik, s el nem kezd gurulni. A zsineg elszakadása előtt azonban szinte megelevenedik a mesét olvasók/hallgatók előtt a gömböcnek egy fajta ingaszerű mozgása, mely kezdetben mint egy harang, halálharang előre és hátra mozog. Ahogy telik a gömböc, s növekszik a tömege az ingaszerű mozgás egy ringlispilszerű forgássá változik, majd elszakad a zsineg, s gurulni kezd. A gurulás folyamán fokozatosan növekszik a gömböc belső űrtartalma, s egyre „nagyobb férőhellyel” rendelkezik. A mese ezen szakaszában egyre gyorsabb lesz a cselekmény tempója, fokozódik a ritmus. Ekkor már a gömböc szinte nem is egy gömbre, mindinkább egy zsákra hasonlít, s egészen addig növekszik, míg el nem érkezünk a mese csúcspontjához, a kis kanászlegényhez, akinek a bicskája véget vet a gömböc pusztításának, s aki végez az eddig szunnyadó szörnyként padláson pihenő gömböccel.

1. Berze Nagy, János (1957): *Magyar népmesetípusok I.*, Pécs: Baranya Megye Tanácsának Kiadása 451. oldal
2. Kovács, Ágnes; Benedek, Katalin (1990): *A magyar formulamesék katalógusa*, Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport 105.-106. oldal
3. Hans-Jörg Uther (2004): *The types of international folktales*, Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia Academia Scientiarum Fennica 521.-522. oldal
4. Guy de Maupassant (1973): *Gyöngy kisasszony*, Bukarest: Kriterion Könyvkiadó 67. oldal

A KIS GÖMBÖC VAGY A GÖMBÖC

Nyelvtörténeti (etimológiai) szempontból megállapítható, hogy a *gömböc* szónak a „véreshurka töltelékével töltött disznógyomor” jelentés mellett van egy olyan magyarázata is, hogy „gömbölyű, alacsony termetű ember”. Az első jelentésmagyarázat tehát *A kis gömböc*höz tartozik, hiszen a népmesei kis gömböc nem más, mint egy disznósajt, ha nagyon leegyszerűsítjük a jelentéstartalmat. Azonban kutatásom során találtam példát a második jelentésmagyarázatra is, ugyanis Guy de Maupassant *A gömböc* című novellájában a novella címadó szereplőjét Gömböcnek hívják, s az elnevezés nem másból, mint a hölgy gömbölyded formájából ered. Ezt a novellát Kosztolányi Dezső fordította le magyar nyelvre, s ha megvizsgáljuk az eredeti francia címet, ami a „Boule de suif”, s annyit jelent szó szerinti fordításban, hogy „faggyú gömb, faggyú labda”, akkor máris érezhető a Kis gömböc című magyar népmese hatása a fordítóra, aki ez által próbálta hangsúlyozni a címadó hölgy kerekded formáját.

„A nő, úgynevezett „afféle”, korai elhízásáról volt nevezetes, amiért is Gömböcnek csúfolták. Alacsony, gömbölyded, szalonnásan-hájas nőcske volt, s duzzatag ujjai, melyeknek ízei felpuffedtek, kurta kolbászfűzérekre emlékeztettek: bőre feszes és fényes, rengeteg melle majd kibuggyant ruhájából, de azért a férfiak ingerlőnek és kíváncsinak tartották, mert üdeséget árasztott magából.”⁴

Ebben az esetben azonban eltekintve Gömböc foglalkozásától a novella pozitív szereplőként mutatja be, s a szöveg aktualizálása során nem is mindig érthető, hogy a többi nő

1. Berze Nagy, János (1957): *Magyar népmesetípusok I.*, Pécs: Baranya Megye Tanácsának Kiadása 451. oldal
2. Kovács, Ágnes; Benedek, Katalin (1990): *A magyar formulamesék katalógusa*, Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport 105.-106. oldal
3. Hans-Jörg Uther (2004): *The types of international folktales*, Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia Academia Scientiarum Fennica 521.-522. oldal
4. Guy de Maupassant (1973): *Gyöngy kisasszony*, Bukarest: Kriterion Könyvkiadó 67. oldal

miért nézi le Gömböcöt, mert inkább irigységet mint inkább megvetést érzünk rajtuk. A két szövegben további párhuzam is felfedezhető gömböc témában, ugyanis jól megfigyelhető, hogy a cselekmény elszenvedője is mindkét esetben a Gömböc. A népmesében a bicska, kés vagy egyéb szűrő eszköz általi felhasítás, kivágás, felvágás által kerül feláldozásra a gömböc, míg a Maupassant novella Gömböce kényszerből létesít kapcsolatot a porosz tiszttel, szintén feláldozva magát, azért hogy másnap az egész társaság tovább tudjon indulni. A népmesében a gömböc felhasítása után, a belső tartományában tartózkodók kiszabadulnak s otthagyják az immár üres „disznógyomrot”, míg a novella Gömböcét nem hagyják ott, csak teljesen kizárják a többiek, s kerülnek vele minden további kapcsolatot. Mindkét szövegben a kezdeti „gömböcvonzalom” a történet végére egy undorrá formálódik át.

1. Berze Nagy, János (1957): *Magyar népmesetípusok I.*, Pécs: Baranya Megye Tanácsának Kiadása 451. oldal
2. Kovács, Ágnes; Benedek, Katalin (1990): *A magyar formulamesék katalógusa*, Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport 105.-106. oldal
3. Hans-Jörg Uther (2004): *The types of international folktales*, Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia Academia Scientiarum Fennica 521.-522. oldal
4. Guy de Maupassant (1973): *Gyöngy kisasszony*, Bukarest: Kriterion Könyvkiadó 67. oldal

A GÖMBÖC MINT GÖMBFORMA A GEOMETRIÁBAN

Nyelvtörténeti szempontból vizsgálva a gömböt, mint mértani testet is megtalálhatjuk, mégpedig a következő megfogalmazásban: “Mértani test, amelynek minden felületi pontja egyenlő távolságra van a középponttól”.

A gömbgeometria a tér meghajlíthatóságának szép példázata, hiszen ez által tud megvalósulni s létrejönni az a görbített tér, amelyben az egyébként más és más időkben és/vagy terekben élt vagy élő emberek is kapcsolatba léphetnek egymással. A gömbforma ugyanis végtelen. A gömb a nem euklideszi geometria kiindulópontját jelentette/jelenti, ugyanis mint már etimológiai szempontból is említésre került minden pontja egyforma távolságra helyezkedik el a középponttól. A gömb végtelensége pedig egy térbeli és időbeli meghatározatlanságot jelent, ami a mesében is szépen megfigyelhető, hiszen a mesében megjelenő idő ugyancsak végtelen.

Említettem, hogy a gömb egy mértani test, azonban a legújabb magyar kutatások eredménye, hogy kialakítottak egy új matematikai formát, ami a Gömböc nevet kapta. A Gömböc egy konvex, homogén háromdimenziós test, melynek specialitása, hogy összesen két – egy stabil és egy instabil – egyensúlyi helyzete van. A Gömböc a kettős egyensúly térbeli megjelenítésének tekinthető, pontosabban a két pólus nem létezhet egymás nélkül, a hozzájuk rendelhető sovány és kövér tartományok egymásba fonódva képesek egyensúlyt teremteni, hasonlóképpen a ying-yang elméletéhez, mely szerint a világ egy egységes egész – esetünkben a Gömböc – és ez nem másnak, mint a két ellentét egyenlő arányának a következménye.

1. Berze Nagy, János (1957): *Magyar népmesetípusok I.*, Pécs: Baranya Megye Tanácsának Kiadása 451. oldal
2. Kovács, Ágnes; Benedek, Katalin (1990): *A magyar formulamesék katalógusa*, Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport 105.-106. oldal
3. Hans-Jörg Uther (2004): *The types of international folktales*, Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia Academia Scientiarum Fennica 521.-522. oldal
4. Guy de Maupassant (1973): *Gyöngy kisasszony*, Bukarest: Kriterion Könyvkiadó 67. oldal

A GÖMBFORMA MINT KÉPZŐMŰVÉSZETI PROBLÉMA

Nem hagyhatjuk figyelmen kívül az Escher féle szintláncolatok kérdését gömböc témában sem, hiszen nagyon is nyomon követhető az a tény, hogy mindig van egy felette lévő szint, ami a nagyobb “realitású” szint és mindig van egy alatta lévő, “képzeletbelibb” szint. “A kis gömböcben” ez a képzeletbeli szint a gömböc belsejében megtalálható tartalom, míg a gömböc maga képezi a reális, valóságos szintet. A reális valóságot, amit mint a földgolyó és az élet kerek(ded)ségét is értelmezhetjük, Van Gogh szerint ugyanis “Valószínűleg az élet is gömbölyű”.

A különbség egy Escher-rajz és a nem euklideszi geometria között abban rejlik, hogy a nem euklideszi geometria valóságra, kézzel fogható dolgokra ad logikus magyarázatot, míg az Escher-rajzok esetében szükségünk van a saját képzeletvilágunk megelevenedéséhez, hogy értelmezni tudjuk az alkotást. Escher alkotásaival arra sarkallja a megfigyelőt, hogy megtörve a logika szellemét át tudja adni magát a fantázia világának, s felvéve az alkotás ritmusát szárnyallni tudjon. Valamint érdemes fontolóra venni a következő tényt, hogy ha már a képzeletünk világában járva elemezzük az escheri alkotásokat, mi lenne akkor, ha az alkotás valamely elemét elmozdítanánk, más pozícióba helyeznénk vagy egyszerűen eltávolítanánk?! A keletkező űrt abban a pillanatban pótolni kell, s az alkotás átrendeződik, az elemek újraszerveződnek, hiszen ha egy elem elmozdul, akkor a többi elem vele együtt mozdul s máris új alkotás születik. A forma, a szerkezet, a kompozíció a végtelenségig folytatódhat, folytatható s éppen emiatt soha nem tudjuk elérni a teljesség szintjét.

1. Berze Nagy, János (1957): *Magyar népmesetípusok I.*, Pécs: Baranya Megye Tanácsának Kiadása 451. oldal
2. Kovács, Ágnes; Benedek, Katalin (1990): *A magyar formulamesék katalógusa*, Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport 105.-106. oldal
3. Hans-Jörg Uther (2004): *The types of international folktales*, Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia Academia Scientiarum Fennica 521.-522. oldal
4. Guy de Maupassant (1973): *Gyöngy kisasszony*, Bukarest: Kriterion Könyvkiadó 67. oldal

ZÁRSZÓ

Azonban mi a gömböc valójában? Egy népmesei szereplő, egy novella hősnője, vagy egy új geometriai forma? Bátran kijelenthetem, hogy mind a három! Kutatásommal s dolgozatommal ezt alá is tudom támasztani. A Gömböcre ugyanis bátran tekinthetünk úgy is, mint egy felhalmozódásra, hiszen nagyon sok mindenből gyúrható/gyúrhatjuk össze, éppen emiatt az interpretációs lehetőségek palettája is igen széles. Ha népmesei szereplőként tekintünk rá, akkor a disznósajtra gondolunk, ha a novellából indulunk ki, akkor egy gömbölyded hölgyről van szó, ha matematikai megközelítésből vizsgáljuk meg a kérdést, akkor viszont a gömböc egy konvex, homogén háromdimenziós test, melynek specialitása, hogy összesen két – egy stabil és egy instabil – egyensúlyi helyzete van. S ezek a jelentéstartalmak mind egy Gömböcbe vannak zárva, kérdés, hogy mikor hasítja ki a kiskondás legény a bicskájával?!

1. Berze Nagy, János (1957): *Magyar népmesetípusok I.*, Pécs: Baranya Megye Tanácsának Kiadása 451. oldal
2. Kovács, Ágnes; Benedek, Katalin (1990): *A magyar formulamesék katalógusa*, Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport 105.-106. oldal
3. Hans-Jörg Uther (2004): *The types of international folktales*, Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia Academia Scientiarum Fennica 521.-522. oldal
4. Guy de Maupassant (1973): *Gyöngy kisasszony*, Bukarest: Kriterion Könyvkiadó 67. oldal

FELHASZNÁLT IRODALOM

Berze Nagy, János (1957): *Magyar népmesetípusok I.*, Pécs: Baranya Megye Tanácsának Kiadása

Bókay, Antal (2006): *Bevezetés az irodalomtudományba*, Budapest: Osiris Kiadó

D. R. Hofstadter (1999): *Egybefont Gondolatok Birodalma*, Budapest: Typotex Kiadó

Fűzfa, Balázs (2012): *Mentés másként*, Budapest: Pont Kiadó

Guy de Maupassant (1973): *Gyöngy kisasszony*, Bukarest: Kriterion Könyvkiadó

Hans-Jörg Uther (2004): *The types of international folktales*, Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia Academia Scientiarum Fennica

Kovács, Ágnes; Benedek, Katalin (1990): *A magyar formulamesék katalógusa*, Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport

Nagy, Olga (2002): *Erdélyi cigány mesék*, Budapest: Terebess Kiadó

1. Berze Nagy, János (1957): *Magyar népmesetípusok I.*, Pécs: Baranya Megye Tanácsának Kiadása 451. oldal
2. Kovács, Ágnes; Benedek, Katalin (1990): *A magyar formulamesék katalógusa*, Budapest: MTA Néprajzi Kutató Csoport 105.-106. oldal
3. Hans-Jörg Uther (2004): *The types of international folktales*, Helsinki: Suomalainen Tiedeakatemia Academia Scientiarum Fennica 521.-522. oldal
4. Guy de Maupassant (1973): *Gyöngy kisasszony*, Bukarest: Kriterion Könyvkiadó 67. oldal